

Leidse juristen van het departement van buitenlandse zaken hun kans kregen en grepen. De agrarische crisis rond 1890 maakte dat de georganiseerde landbouw hen met heuse kennis van zaken heel effectief voor de voeten ging lopen. De Hoekse en Kabeljauwse competentietwisten over wie het hier te lande bij het regelen van de handelspolitiek voor het zeggen moest hebben waren begonnen. Wereldoorlog I en de economische depressie van de jaren dertig zetten de zaak op scherp. Nu kwam heel het georganiseerde bedrijfsleven in het geweer tegen de juridische beunhazerij van de heren op BZ. Gemengde commissies, sub-commissies, raden en nog meer van dat goed ritselden en ratselden er flink op los. Intussen zetten onder gegrom van BZ de mannetjesputter minister Verschuur en diens alleskunner Hirschfeld BEB alvast maar in de steigers. De tweede wereldoorlog komt en gaat voorbij. Dan — oktober 1946, bladzijde 252 — is het zover: BEB heeft warempel een door alle betrokken ministers bevestigd statuut gekregen. De peetvaders hebben het kleine bastaardje als interdepartementaal orgaan voor de coördinatie van in het bijzonder bilaterale handels- en betalingsaccorden onder aanhoudend gemor van de Leidse BZ-juristen officieel thuis gebracht bij moedertjef, het departement van economische zaken. Dapper wies het uit de kluiten om even later lustig mee te knabbelen aan de multilaterale GATT-koek. Maar o jé! Pappa Hirschfeld pleegde overspel. Hij vertrok van EZ naar BZ, niet zonder het een en ander mee te nemen. BZ kwam na 'harde gevechten' terug. OESO, EGKS, EURATOM, EEG en EG. 't Kwam allemaal niet terecht bij EZ maar bij BZ en met de coördinerende bevoegdheden van BEB bij de UNCTAD is het ook maar zo-zo gesteld. En dan is er ook nog die nare internationale milieu-problematiek. Het pad van de EZ-ambtenaar — zo blijkt telkens weer — gaat niet over rozen. Het buitenland is lastig en vervelend, maar nog lastiger en vervelender — zo blijkt telkens weer — is de collega van het andere departement. Gelukkig maar dat tenminste het Nederlandse bedrijfsleven tot de bevriende naties behoort. Zijn acties langs de flank bezorgen BZ zo af en toe een aardige klap.

Het epos van de bittere competentiestrijd die hier te lande sedert de dagen van olim rond de handelspolitieke bevoegdheden is gevoerd is in wezen even boeiend en leerzaam als vermakelijk. Het zou de argeloze burger die nooit het voorrecht heeft genoten door departementale gangenstelsels te sluipen om er de rioolgeur van op te snuiven rode oortjes kunnen bezorgen. Helaas, de schrijver heeft geen epos geschreven maar een nota. Een geducht lange bovendien en zulks in ambtelijke en tamelijk kromme stijl. De oud-ambtenaar Moquette laat waarachtig ook in zijn dissertatie nog brieven schrijven 'zijdens' de Minister (met hoofdletter)! Dit is een boek van een ambtenaar vóór ambtenaren. Belangrijk. Plichtsgetrouw. Degelijk. Precies. Nuttig. Uitputtend, zéér uitputtend, 't Is geen boek voor historici.

P. W. Klein

M. E. Verburg, *Geschiedenis van het ministerie van justitie, I, 1798-1898* (Den Haag: Sdu uitgeverij Koninginnegracht, 1994, 544 blz., f59,90, ISBN 90 12 08131 9).

Met de vorming van de eenheidsstaat (der) Nederland(en) waren uit de aard der zaak het tot stand brengen van nationale wetgeving en het opbouwen van centrale organen voor wetgeving, rechtspraak en bestuur verbonden. Aan een deel van dat terrein is al heel wat onderzoek besteed, zoals aan codificatiegeschiedenis en aan de ontwikkeling van de rechterlijke organisatie. Het centrale bestuur, vanuit Den Haag, is tot dusver slechts in beperkte mate aan

systematisch onderzoek onderworpen. Het naderen van het jaar waarin we een aantal departementen kunnen zien ontstaan, 1798, heeft er mede toe bijgedragen dat daarin verandering komt. Met zoveel woorden blijkt dat uit het woord vooraf van de studie van Verburg die de opdracht kreeg een beschrijving van de geschiedenis van het ministerie van justitie te schrijven sinds de oprichting van dat departement in het al genoemde jaar. In het eind 1994 verschenen eerste deel wordt de periode 1798-1898 behandeld.

Een afzonderlijke expliciete uiteenzetting over de doelstellingen, de onvermijdelijke beperkingen en de gevolgde werkwijze geeft de auteur niet. Enkele incidentele uitlatingen en het eindresultaat maken echter duidelijk dat hij op een breed publiek heeft gemikt. In die opzet is hij mijns inziens bijzonder goed geslaagd. Justitieambtenaar en justitiabele kunnen zichzelf met dit kloeke boekwerk en met uitroepen van herkenning ('Ook toen al...') uitstekend amuseren en verrijken, maar ook de onderzoeker die meer wil komt niet te kort. De leesbaarheid is, met andere woorden niet ten koste gegaan van nauwkeurigheid, annotatie en toegangen (zie ook de aankondiging, op pagina 532, van cumulatieve registers en een literatuuroverzicht, in het laatste — tweede? — deel op te nemen). Die leesbaarheid is in belangrijke mate bevorderd door de compositie. Personele bijzonderheden en andere details zijn in ruime mate aanwezig, maar niet hinderlijk doordat — goed gedoseerd — op gezette tijden vrij uitvoerig op concrete voorvallen en schandalen of juist op structuren en quantitative aspecten, als de ontwikkeling van het aantal en de leeftijdsopbouw van ambtenaren wordt ingegaan.

Het werk heeft zelfs nog meer te bieden dan de titel aangeeft. Dat geldt althans voor dit eerste deel dat over de negentiende eeuw gaat. Vergeleken met de 'buitendiensten' (zittende en staande magistratuur en het gevangeniswezen dat overigens niet steeds onder 'justitie' heeft geressorteed) stelde het departement qua omvang toen nog niet zoveel voor. Alleen al daarom misschien heeft de schrijver zich niet beperkt tot het ontstaan van dat departement en de ontwikkeling van organisatie en ambtenaren van het departement zelf. Beschreven worden onder meer ook, soms zelfs vrij uitvoerig, het moeizame codificatiewerk, de perikelen rond de rechterlijke organisatie, de Conflictenwet, de eedskwestie — een term waarvan men tegenwoordig bij mondeling gebruik ook de spelling dient te vermelden! —, het gezag over het Openbaar Ministerie, dierenbescherming, de Amsterdamse politie, en abortus provocatus. Al met al is zodoende een grotere bijdrage aan de rechtsgeschiedenis van de negentiende eeuw geleverd dan op het eerste gezicht het geval lijkt te zijn. Desondanks blijft er altijd iets te wensen over. Aan de in het algemeen noodzakelijke terughoudendheid bij het uitspreken daarvan in een bespreking kan bij zo'n eerste deel als het onderhavige wat minder zwaar worden getild. In elk geval lijkt het mij aan te bevelen ook het vergelijkend perspectief toe te passen, door gebruik te maken van, om slechts twee voorbeelden te noemen, de studies van IJsselmuiden (1988) over binnenlandse zaken en van Seeker (1991) over de 'sociale en functionele herkomst van de Nederlandse ministers, 1848-1990'.

De indeling van het boek is chronologisch. Tot in de jaren dertig van de negentiende eeuw (de eerste vier hoofdstukken) was er niet steeds een ministerie van justitie. In de jaren 1802-1806 en 1811-1815 lagen de taken van dat departement in handen van de top van de zittende, dan wel staande magistratuur. Ook daarna was het voortbestaan van het departement lange tijd niet vanzelfsprekend. Boeiend is in dit verband de beschrijving van de langdurige combinatie die Van Maanen wist te realiseren: lange tijd was hij zowel minister van justitie als eerste president van het Hoog Gerechtshof. Laatstgenoemde functie nam hij overigens niet feitelijk waar. Van Maanen nam in 1842 ontslag na een justitiële carrière van 47 jaar en

een 28-jarig ministerschap. Latere ministers van justitie dienden aanzienlijk minder lang. De enige aan wie meer — zeker relatief gezien — aandacht wordt besteed dan aan Van Maanen is de door de schrijver zeer bewonderde Modderman, aanzienlijk korter minister, namelijk in de jaren 1879-1883, 'een man van grote intellectuele statuur, die in negentiende-eeuws Justitieland met kop en schouders boven vele van zijn voorgangers lijkt te hebben uitgestoken'.

Van de weinige ongerechtigheden, die overigens de al genoemde totaalindruk van zorgvuldigheid beslist niet wegnemen, verdienen er twee vermelding. Van miniem belang, maar opvallend gezien de dissertatie van de auteur is de ongebruikelijke spelling van de naam Dooyeweerd (154). Grondig mis is de beschrijving van de wijzigingen die het zogenaamde Gesel- en Wurgbesluit van eind 1813 bracht op het stuk van hoger beroep en cassatie (96). Cassatieberoep tegen een anest van een Hof van Assisen bleef mogelijk, maar kon nu niet meer in Parijs, wel in Den Haag (Hoog Gerechtshof) worden ingesteld, terwijl voor een deel van de overige zaken een mengvorm van cassatie en appèl werd gecreëerd.

Sjoerd Faber

R. Filarski, *Kanalen van de koning-koopman. Goederenvervoer, binnenscheepvaart en kanalenbouw in Nederland en België in de eerste helft van de negentiende eeuw* (Dissertatie Leiden 1995, NEHA-series IH-xxi; Amsterdam: NEHA, 1995, 490 blz., f69,90, ISBN 90 71617 89 0).

De prachtige (hoofd)titel van dit aan de RU te Leiden verdedigde proefschrift refereert aan de activiteiten van de rusteloze koning Willem I die gedurende de eerste decennia van de negentiende eeuw behalve als 'koopman' en 'ondernemer' tevens naam maakte als fanatieke kanalenbouwer. Onder zijn leiding werd in het koninkrijk der verenigde Nederlanden zo'n 820 km aan vaarwegen aangelegd of ingrijpend verbeterd. Waaronder, om slechts enkele voorbeelden te noemen, het Noordhollandsch Kanaal, het Voomse Kanaal en het Kanaal Gent-Terneuzen.

Wat maakt dit terrein van koninklijke ambities zo bijzonder en (mede) daarom de onderhavige studie zo belangwekkend? De eerste helft van de negentiende eeuw behoort — evenals de gouden eeuw — tot de meest fascinerende tijdvakken in de Nederlandse economische geschiedenis. Over geen andere periode zijn zoveel uiteenlopende meningen door historici geventileerd en zijn historici het zo grondig oneens (gebleven). Volgde op de relatieve positieverslechtering gedurende de achttiende eeuw na de eeuwwisseling inderdaad economische stagnatie of zelfs absolute achteruitgang? Was men — naar analogie van I. J. Brugmans — in ieder geval in het noorden van het land zover ingedut dat men, zoals tijdgenoten berichten, er 'een blad kon horen vallen' en de fabrikanten zich bij voorkeur aan de dichtkunst wijdden? Of deed de economische en politieke elite het zo slecht nog niet, zeker tegen de achtergrond van de toenmalige ongunstige economische omstandigheden bekeken?

Een dergelijk geluid laat bijvoorbeeld R. T. Griffiths horen, al gaat het ook hem te ver om tot geweldige dynamiek te concluderen. Toch logen de prestaties er niet om: in diverse sectoren was er zelfs sprake van bescheiden economische groei. Zelf heb ik in mijn in 1973 verschenen *Delta* getracht aan te tonen dat Nederland wat zijn economische belangen betreft toen